

דב שוורץ

הציונות הדתית מאין ולאן

אֶדְרָא

סדרת דעת תבונות

העורך הראשי:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
המשוררת מיתר מורן
פרופ' עודד מימון
ד"ר שועי רז

דב שוורץ

הציונות הדתית מאין ולאן

המכון לחקר הציונות הדתית
ע"ש ד"ר זרח ורהפטיג

הוצאת אֶדְרָא

Dov Schwartz
Religious Zionism — Where from? Where to?

עריכה לשונית: אילנה שמיר

עיצוב העטיפה: אבי אלקיים

הספר ראה אור בסיוע:
המכון לחקר הציונות הדתית
ע"ש ד"ר זרח ורהפטיג

מסת"ב: 978-965-7773-80-2 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אֶדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ד – 2024

© Copyright 2024 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:

א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

תוכן העניינים

מבוא	7
פרק ראשון: התנגשות ערכים	15
פרק שני: תנועה משיחית	43
פרק שלישי: הלכה	58
פרק רביעי: פוליטיקה	74
פרק חמישי: פרדוקס הרבנים	83
פרק שישי: סוגים של דתיות	101
פרק שביעי: מה הלאה?	119
ביבליוגרפיה נבחרת	131
מפתח מונחים	147
מפתח שמות	154

מבוא

מטרתה של מסה זו היא בירור הטענה, שמצבה המורכב של הציונות הדתית כיום נובע משורה של תהליכי עומק ומתחים יסודיים המתחילים עם ייסודה (1902). על אף שקורות התנועה – החל מההנהגה של הרב יצחק יעקב ריינס (1839-1915), עבור לשלטון המנדט לאחר מלחמת העולם הראשונה, ומשם לשואה ולהקמת מדינת ישראל, דרך ימי גוש אמונים וכלה בעשורים האחרונים – היו כה שונים באופיים, אני טוען כי תהליכי העומק מעוגנים זה בזה וקובעים זה את זה, וכי ההתמודדות עם האתגרים של ההווה מחייבת את הכרת העבר. מתחים ומצוקות של ציבורים גדולים אינם נעלמים. הם רוחשים מתחת לפני השטח, ועשויים לפרוץ שנים רבות לאחר מכן.

במשך שנים רבות הייתה הציונות הדתית תנועה של איזונים עדינים. המאבקים והוויכוחים הפנימיים הדגישו צדדים שונים בתנועה, שבסופו של דבר פעלו זה בצד זה. חיכוכים בין ציוני ארץ ישראל אקטיביסטים לבין תומכי הצעת אוגנדה (רוב אנשי המזרחי), בין המזרחי לבין הפועל המזרחי, בין אנשי הראי"ה קוק לבין הציונים הדתיים המזוהים, ועוד ועוד; חיכוכים בין חיים נורמליים לאידאולוגיים, בין הפנמה להחצנה, בין הפעולה בהווה לבין הפרשנות המשיחית, בין הרבנים לבין הפוליטיקאים,

בין ה"צעירים" לבין ותיקי התנועה ועוד ועוד. החיכוכים הללו היו חריפים, אך בסופו של דבר יצרו את הגוון המיוחד של הציונות הדתית. התנועה חיה על האיזון והנה האיזון הזה התערער והתפרק. אני סבור שהתפרקות האיזונים התרחשה בשל גורמים אחדים:

(א) עליית מעמד הרבנים שהחלה לאחר מלחמת ששת הימים והגיעה לשיאה בימי גוש אמונים, והמתח בינו לבין הפוליטיקה והאתוס הציוני הדתי האוטונומי. בעקבות כך גם התעצמות השמרנות הדתית הלאומית.

(ב) אי היכולת להשתחרר מתפיסת הנחיתות הדתית כלפי העולם החרדי בנושאי התורה. כך מוסבר הפרדוקס של מסירות הנפש של צעירי התנועה, בד בבד עם תמיכת חלק מנציגיהם בהשתמטות החרדים מהשירות הצבאי.

(ג) איבוד התדמית של האחדות הלאומית והדתית בעקבות איבוד המזרחיים. הופעת ש"ס ניקזה את רגשות התסכול של המזרחיים מהמטרייה החברתית והפוליטית של הציונות הדתית.

(ד) שינוי האוריינטציה הפוליטית. התנועה תמיד כללה גוונים שונים, אולם הכיוון הדומיננטי שלה היה המרכז הפוליטי. השותפות רבת השנים עם תנועת העבודה, התגייסות של רוב הדתיים להגנה ולא למחתרות וכן הלאה. הכיוון השתנה, ומשנות השבעים הפך להיות ימין. המרכז אפשר שותפות פעולה פוליטית רחבה, בעוד שהימין הפך את התנועה למצומצמת מבחינת שיתופי הפעולה עם השלטון והמעורבות בו. אפשר לנתח באיזמל דק את כישלון השותפות בממשלת רבין האחרונה שבסופה נרצח, אולם העובדה היא שהציבור

הדתי לאומי בחלקו הגדול לא רצה בשותפות בשלטון המרכז-שמאל, והאידאל הציוני הדתי של השותפות בחברה ובהנהגתה קרס.

להשלמת התמונה יש לציין תופעות שהתרחשו בעקבות התפרקות האיוונים, ולמעשה יכלו להתרחש רק עם התפרקותם:

- (א) הפריצה של היצירתיות האסתטית בציונות הדתית.
- (ב) השפעת האורתודוקסיה המודרנית, במיוחד מצפון אמריקה, שאנשיה עלו לארץ.
- (ג) התמסדות הליברליזם הדתי בתוך גבולות הציונות הדתית.

תופעות אלה מציירות פתיחות וקשב לעולם התרבותי שמסביב, אולם הן לא עיכבו את הפירוק. אני מבקש לעמוד על תהליכי העומק שהובילו לערעור האיוונים, שכן הם נבעו מתהליכים שהתרחשו מתחילת הווייתה של הציונות הדתית. במקביל אני מציע בין השורות דרכים להתגבר על ערעור האיוונים.

*

הרבה דברים יש לציונות הדתית בזמן האחרון, והמשותף לרובם הוא ההתעלמות מן העבר. הם גוזרים גזירה שווה מתנועות אחרות שפעלו שנים רבות וכיום כמעט ונמחקו מהמפה הפוליטית והחברתית. לדידם הציונות הדתית של היום שונה לחלוטין מהציונות הדתית בעבר; לכל היותר הם שבים לשנות השבעים, לגוש אמונים שזוהה עם הציונות הדתית. כל כך מפני שמעשי הגוש נראים בעליל

כל־הפיכים וכמקור לשסע עמוק בחברה הישראלית ביחס לציונות הדתית.

זאת ועוד: הציונות הדתית היא תנועה חמקמקה; היא איננה הרוב בחברה הישראלית, אולם היא משפיעה באופן מהותי על הפוליטיקה והחברה. היא איננה מובחנת מהחברה הישראלית כמו החרדים, אך היא איננה מתלכדת עם הכלל. על כן העוסקים בציונות הדתית בוחרים את מה שקרוב להם, ועל פי אינטרס זה הם שופטים אותה. חילונים מקרב השמאל והמרכז מתמקדים במשיחיות, דתיים מזרמים פוסט־מודרניים ופרוגרסיביים הופכים את הקריטריון הליברלי למרכזי, ועוד ועוד. ועדיין כל אלה נכללים בבורות ביחס לתולדות הציונות הדתית, והקביעות שלהם על הציונות הדתית ההיסטורית מנותקות לעיתים מהמציאות ומבטאות משאלת לב יותר מאשר ידיעה ממשית. חוקרים כמו אשר כהן מלינים, בצדק רב, על עיתונאים וחוקרים המחברים ספרים על הציונות הדתית מתוך עמדה פוליטית מוצהרת, אך אינם בקיאים בתולדותיה ואין להם מושג באשר למחוות היומיום שלה (אשר כהן, "מסלול אישי כשדה מחקר", בתוך א' בן־עמוס וע' שיף [עורכים], *קווים לדמותנו*, תש"ף, עמ' 333-355). ומה באשר לאלה מתוך המחנה שאינם טורחים להכיר את העבר?

אני טוען, כאמור, כי תהליכי העומק מגלים את העמדה המורכבת של הציונות הדתית, וכי ההתמודדות עם אתגרי ההווה תלויה לא מעט בהכרת התהליכים הללו. ההיסטוריה לובשת ופושטת צורה, אך הגרעין הפנימי ממשיך להתקיים ולתבוע את הגשמתו או את פורקנו. רגשות ותדמיות מודחקות במשך שנים רבות פורצות בהזדמנות הראשונה האפשרית. יתר על כן: כינון תנועה מרובדת כמו הציונות הדתית על עיקרון אחד

או שניים חוטא לא רק לממשות ההיסטורית אלא גם לאפשרות ההתמודדות עם אתגרי ההווה. מי שסבור שתנועה רבת שנים כזו מזוהה עם רעיונות כמו ארץ ישראל השלמה או הגשמת הגאולה המשיחית ובכך מיצה את רוב עניינה, החמיץ את הכרת התנועה ואת האפשרות לשילובה האמיתי אם גם פרובלמטי בחברה הישראלית. הציונות הדתית עברה משברים תודעתיים קשים, החל מדחיקתה לשולי העשייה החלוצית, החברתית והפוליטית, דרך זלזול וחוסר אמון ביכולתה לנהל חיים מודרניים, וכלה באירועים מטלטלים שבהם התנערה החברה הישראלית מחלק ניכר מהמפעל ההתיישבותי של התנועה. אולם במקום התכנסות ודממה בחרה הציונות הדתית בעוצמה ניכרת של יצירה ושל מעורבות בחברה הישראלית. הבנת התהליכים הללו מאפשרת להרהר על שילובה האמיתי של הציונות הדתית בחברה. וכשאני מדבר על שילוב, אין כוונתי רק לחי היומיום של אדם פרודוקטיבי וחברתי, אלא גם למי שמאמץ את ערכי היסוד של החברה והמדינה. אין בכוונתי להציג חיזוי; אני מסתפק בבחינת היסודות והפוטנציאל שבהם.

*

הנחת היסוד שלי היא, שהכרת התהליכים שעברו ועוברים על הציונות הדתית היא תנאי לא רק לחיזוי אלא גם להבעת דעה בשאלת שילובה בחברה מודרנית ובמדינה דמוקרטית. הבעת דעה ללא הכרת תהליכי עומק היא מותרות, ואין אנו יכולים להרשות זאת לעצמנו בעת הזאת. השאלות הקיומיות שעומדות כיום על הפרק מחייבות הכרה של היסודות ההיסטוריים והאידאולוגיים של התנועה ושל מאפייניה מראשיתה ועד היום. אני

מודע לכך שטבעי לאיש אקדמיה לדרוש גופי ידע שאינם מצויים תמיד אצל עיתונאים ופרשנים; וכי מי לא חש עצמו כיום מוסמך מספיק כדי להביע דעה בשאלות הקיומיות של הציונות הדתית, ובר-הכי לרפא את תחלואיה או להפוך אותה ללא רלוונטית?! אולם הדרך המייגעת והאנליטית של תולדות הרעיונות היא היחידה שאני מכיר ככלי להתמודדות עם דילמות המובנות בתשתית התנועה ובדרכי התנהגותה בעבר ובהווה.

במסה זו אינני מתמודד עם מכלול האתגרים והשאלות הנוגעים לאופיו ולתגובותיו של המחנה הדתי הלאומי; יש סוגיות הדורשות התייחסות פרטנית בשל אופיין המיוחד, כמו הציונות הדתית בשואה או הזיקה של הציונות הדתית לעלייה להר הבית. עם זאת השתדלתי להצביע על תהליכים מרכזיים שהיכו שורשים בציונות הדתית וסללו את דרכה עד ימים אלה ממש. תהליכים אלה מקרינים אף על סוגיות שלא סקרת.

*

בסוף המסה הבאתי שורה של מחקרים נבחרים כדי לאפשר לקורא המעוניין להרחיב את גבולות הידע שלו בתולדות התנועה לעשות כן. לא יכולתי כמובן לכלול את כל המחקרים אף לא את רובם, אולם פטור בלא כלום אי אפשר.

*

אני מודה לידידי הקרוב פרופ' אבי שגיא, שהעלה את הרעיון לכתיבת מסה כזו ואף השפיע על פניה וקוויה. שנינו כתבנו וכותבים על הציונות הדתית מתוך אהבה

עמוקה, שהייתי מעז לומר שאיננה נוגעת בדבר, אך גם מתוך חרדה לא פחות עמוקה. המכון ע"ש ד"ר זרח ורהפטיג לחקר הציונות הדתית באוניברסיטת בר אילן, שאני עומד בראשו, אפשר את ההוצאה לאור של מסה זו. תודתי לפרופ' אמנון אלבק, רקטור האוניברסיטה, ופרופ' שמואל רפאל, דיקן הפקולטה למדעי היהדות, שאפשרו לי את מחקר הציונות הדתית. כותלי מכון הרטמן, המארח אותי זה השנה השמינית וחברת החוקרים המגוונת במרכז המחקר שלו, מעניקים שלווה ואתגר כאחד. על כן הברכה והתודה לד"ר דניאל הרטמן, נשיא המכון, שפתח בפני את שעריו. ולבסוף אודה לפרופ' אבי אלקיים, המצליח לנווט את הוצאת "אדרא" בחן, במאור פנים, ביעילות ובעוצמה אינטלקטואלית. טביעת עינו הטובה חוסכת מעקשים ומצליחה לעמוד במשימות מורכבות, וסופה שמביאה את היצירה אל חוף מבטחים. ואי אפשר בלא להזכיר את יעילותן של אורה קובלקובסקי ושל ד"ר עדיה הדר, מנהלת המכון ע"ש זרח ורהפטיג לחקר הציונות הדתית, שבזכותן העקוב נעשה למישור.